

H. G. Porthan Suomen maantieteen tuntemuksen edistäjänä

*Allan Tiitta*¹

Porthanin syntyessä 1739 Ruotsin valtakunta oli vasta toipumassa suurvalta-asemansa menetyksestä suuressa Pohjan sodassa. Tappio aluemenetyksineen oli pakottanut Ruotsin uudistamaan talouselämänsä tehostamalla jäljelle jääneiden alueiden hyödyntämistä ja luonnontieteiden taloudellista soveltamista. Jälleenrakennuksen lähtökohdaksi tuli oikea tietoa omasta maasta ja sen luonnonvaroista, minkä vuoksi voimat suunnattiin perustietojen keräämiseen. Ruotsiin perustettiin, ensimmäisenä maailmassa, 1749 Taulustolaitos, nykyisen Tilastokeskuksen edeltäjä, kokoamaan ja julkaisemaan väestötietoja.

Suomen kehitystä heikensi se, että maa koki pian Porthanin syntymän jälkeen uuden miehityksen, pikkuvihan, ja itäraja siirtyi kaakossa vielä yhden kaistaleen verran länteen, Kymijoen läntiseen suuhaaraan. Kuten Georg Biurmanin 1747 julkaisema kartta osoittaa (ks. <http://www.nic.funet.fi/.../fkk0053.jpg>) Suomi oli olennainen osa Ruotsin valtakuntaa. Valtakunnan ydinalueen muodostivat Götan- ja Sveanmaa, kun taas Norlanti ja Suomi olivat pohjoiset, pääosin perifeeriset alueet. Vaikka Suomella oli pohjoista lukuun ottamatta selkeät rajat, se ei muodostanut omaa kulttuurista kokonaisuutta. Maaliikenneyhteydet eri maakuntien välillä olivat huonot, joten eri puolilla Suomea asuvat ihmiset tunsivat toisensa heikosti. Varsinkin Pohjanmaa oli monessa suhteessa lähempänä Ruotsia kuin Itä- tai Etelä-Suomea. Länsi-Suomi kuului tiiviisti Tukholman vaikutuspiiriin.

Kun Viro ja Liivinmaa eivät kuuluneet Suomen kanssa samaan valtakuntaan niin kuin 1600-luvulla, Suomi hahmottui Venäjän etelästä ja idästä saartamaksi niemimaaksi. Porthan oli Ruotsin kuninkaan uskollinen alamainen, joten häntä Venäjän voimistunut ote Suomesta kauhistutti. Hän ennusti, että Venäjä tulisi vielä liittämään Suomen itseensä, mutta sanoutui tiukasti irti kaavailuista erottaa Suomi muusta valtakunnasta. Kustaa III:n sodan aikana hän antoi upseerien tutkia keräämiään itärajan karttoja, mutta pääasialliseksi työkseen hän koki humanististen tieteiden kaikenpuolisen kehittämisen ja isänmaallisen tietouden levittämisen, siis henkisen maanpuolustuksen.

Suurvaltakauden mielivaltaiseen lähteiden käyttöön ja fantisointiin perustunut tiedekäsitys sai valistuksen ajalla antaa tilaa kriittiselle tutkimukselle, joka pyrki tukeutumaan tosiasioihin. Tämä johti 1600-luvulle periytyvien paikalliskuvausten asiasisällön tarkentumiseen ja laaja-alaisten kartografisten mittauksen käynnistämiseen. Suomea koskevat tiedot karttuivat kuitenkin hitaasti, mikä näkyi siinä, että 1741 ilmestyneen, ensimmäisen varsin luotettavan Ruotsin maantieteen, Eric Tuneldin

¹ Artikkelin perustuu Porthan-Seuran kokouksessa 18.11.2004 pidettyyn esitelmään.

Inledning til Geographien öfwer Swerige, Suomi-osa oli puutteellinen ja vaatimaton. Tilanne muuttui vasta, kun Porthan ryhtyi 1770-luvulla toimimaan monella rintamalla Suomen maantieteen tuntemuksen hyväksi.

Turun akatemian kaunopuheisuuden professorina Porthan johti väitöskirjatöitä, jotka sisälsivät topografista tietoa Suomesta, ja piti kasvatusopillisia luentoja, joissa hän korosti oman maan maantieteen tuntemuksen ja karttojen käytön merkitystä. Suomea koskevan tiedon kokoaminen oli keskeisesti esillä myös Porthanille läheisen Aurora-seuran toiminnassa. Seuran lehden, *Tidningar Utgifne af Et Sällskap I Åbo*, myöhemmän *Åbo Tidningarin*, sisällöstä suurimman osan muodostivat Suomen historiaa ja maantiedettä käsittelevät artikkelit.

Porthan ryhtyi myös 1770-luvun alussa auttamaan Tuneldia täydentämään Ruotsin maantieteen Suomi-osaa, ja hänen tietonsa karttuivat nopeasti niin paljon, että hän saattoi julkaista sekä katsauksen Suomen tiestöstä että 1779 kansainvälisessä sarjassa kuvauksen Suomesta otsikolla *Neueste Nachrichten von Finnland, dem europätschen Kanada*.² Tämä kirjoitus, jonka otsikon oli muotoillut toimitus, ei Porthan, oli ensimmäinen suomalaisen laatima laajahko ja itsenäinen Suomen maantieteen kuvaus, ja siinä tarkasteltiin mm. luontoa, asutusta, väestönkasvua, hallintoa, kauppaa, elinkeinoja, liikenneyhteyksiä sekä uskonnollisia ja kulttuurioloja.

Porthanin maantieteellisen kiinnostuksen tausta

Porthanin maantieteellisen kiinnostuksen taustalla oli paitsi valistuksen ajalle ominainen pyrkimys oikeiden asiatietojen keräämiseen myös environmentalistisen historiankäsityksen omaksuminen. Hän katsoi, että tutkijan tehtävä oli kerätä tietoa ja asioita, suhtautua kriittisesti vanhoihin käsityksiin ja dokumentoida työnsä huolellisesti. Monien ajan huomattavien filosofien, historiantutkijoiden ja maantieteilijöiden tapaan hän katsoi, että historiaa ei voinut tutkia ilman maantiedettä, koska ilmasto ja ympäristö vaikuttivat kansojen vaiheisiin.

Porthan omaksui environmentalismin maltillisessa muodossa korostaen, että ympäristötekijät vaikuttivat kansojen historiaan mutta eivät voineet yksin selittää eri yhteiskuntien luonnetta sen paremmin kuin ihmisten välisiä eroja. Esimerkiksi kuvatessaan vanhojen suomalaisten taikauskkoa hän totesi, että ”maaperä ja ilmaston erilainen luonne ja sen aiheuttama erilaisuus elintavoissa ja sivistyksessä, samoin kuin korkeampi ja matalampi kehitystaso, saavat pakostakin aikaan jonkin verran erilaisuutta”. Suomalaiset eivät Porthanin mielestä saaneet jättäytyä luonnonolojen vangiksi vaan heidän oli pyrittävä kohentamaan taloudellisia olojaan. Esimerkiksi liikenneyhteyksiä parantamalla ja jokia sekä koskia perkaamalla he kykenivät vaikuttamaan suuresti elinolosuhteisiinsa.

Porthanin Suomen maantieteellinen tutkimus ei ollut vain taloudellisen hyödyn etsimistä vaan myös kansallisen tietoisuuden lisäämistä omasta maasta. Hänen kannustamaan useat papit ja virkamiehet eri puolilla maata ryhtyivät tutkimaan kotiseutuaan, sen luontoa, kansaa ja menneisyyttä. Vaikka Porthan ei ilmeisesti ollut kirjoittanut julkaisemiaan ohjeita pitäjän- ja kaupunkikuvausten kirjoittajille, hän vaikutti

² August Ludwig von Schlözer, *Briefwechsel*, Theil V, Heft 28 (Göttingen 1779), s. 228–265.

huomattavasti aluekuvausharrastuksen voimistumiseen. Hän edisti myös Suomen karttakuvan uudistumista.

Maantieteenkin alalla Porthan oli empiirikko, ei teoreetikko. Hän ei pohtinut aikalaisensa Immanuel Kantin tavoin maantieteen olemusta korologisena, siis nimenomaan alueellisena tieteenalana, vaan pyrki luomaan maantieteelle käytännöllisen sisällön, jossa yhdistyisivät kaksi pitkään erillään kulkenutta linjaa: maapalloa mittaava ja kartoittava suuntaus eli geografia ja erilaisia ympäristöjä, alueita, kansoja ja valtioita kuvaileva suuntaus eli korografia, aluemaantiede.

Porthan ja Tuneldin maantiede

Tärkeimmän panoksensa Suomen maantieteen tuntemuksen edistäjänä Porthan teki Eric Tuneldin Ruotsin maantieteen, *Inledning till Geographien öfwer Swerige*, Suomi-osan uudistajana. Porthan lähetti Tuneldille tietoja Suomesta jo teoksen vuoden 1773 painosta varten, mutta tämä suhtautui korjausesityksiin nihkeästi, koska Porthanilla oli vain vaatimaton dosentin arvo.

Kun Porthan sai 1777 nimityksen professoriksi, ja hänen merkityksensä nousi myös Tuneldin silmissä, herrat sopivat siitä, että Porthan laatii Suomi-osan maantieteen seuraavaan painokseen. Yllyttääkseen lukijoita kokoamaan tietoja kotiseuduiltaan hän julkaisi *Åbo Tidningarissa* malliksi maantieteellisiä kuvauksia Suomen eri osista. Jo vuoden 1777 keväällä ja alkukesällä hän laati laajan kuvauksen synnyinpitäjästään Viitasaaresta, jossa hän kertoo mm. siitä, kuinka ankarasti karhut olivat käyneet lehmien ja hevosten kimppuun vuoden 1770 tienoilla.

Vuonna 1782 Porthan julkaisi lehdessään myös tarkkaan jäsennetyt ohjeet pitäjän- ja kaupunkikuvauksia varten. Vaikka Porthan ei ilmeisesti ollut kirjoittanut ohjeita itse, ne kuvastivat hänen tavoitteitaan. Ohjeiden mukaan kuvauksiin tuli sisältyä poliittinen, fyysinen, taloudellinen ja historiallinen tarkastelu sekä kaupunkien kohdalla erikseen mainittu maantieteellinen katsaus. Näillä ohjeilla, jotka jälleen korostivat maantieteellisten olojen kuvaamisen tärkeyttä, Porthan loi pohjaa 1800-luvun aluekuvauksille.

Perustellakseen tietojen kokoamisesta Porthan kirjoitti 1783: ”Mikään tiede ei vaadi ahkerammin oikaisuja ja parannuksia kuin maantiede. Paitsi niitä virheitä ja erehdyksiä, joita kirjoittajan tietämättömyys ja harkitsemattomuus voivat saada aikaan ja joita ei ole aina niin helppo välttää kuin moni kuvittelee, niin ovat myös valtakuntien ja maiden olot alttiina niin lakkaamattomille vaihteluille, että se mikä yhtenä vuotena oli oikein ja luotettavaa, on toisena vuotena aivan väärin ja paikkaansa pitämätöntä.” Euroopan valtiollisen kartan mullistus 1900-luvun lopulla osoitti, että Porthanin huomautus on yhtä ajankohtainen.

Porthan ei toiminut vain kirjallisten tietojen varassa, sillä hän katsoi, että oppineen ihmisen velvollisuus on matkustella paljon, tehdä havaintoja ja kirjata muistiin kaikki asiat, jotka tuntuivat tietämisen arvoisilta. Tässä suhteessa hän oli siis samalla kannalla kuin 1900-luvun alun suuri Aasian-tutkija J. G. Granö, jonka mukaan ”Viisas ei ole se, joka on matkustanut paljon, vaan se, joka on havainnut paljon”.

Porthan näytti itse esimerkkiä matkustelemalla ahkerasti maan eri osissa, mm. Hämeessä, Savossa, Karjalassa ja Pohjanmaalla. Heinäkuussa 1787 hän kirjoitti eräälle ystävälleen: ”Juuri nyt olen lähdössä muutaman viikon matkalle sisämaahan. Koska olen ottanut tehtäväkseni kerätä materiaalia Suomen historiallista ja maantieteellistä kuvausta varten; niin käytän lomani vierailukseni erityisesti sen kaukaisimmissa osissa: tällä kerralla aion tarkastella Karjalaa ja osaa Savoaa. Päästäkseni perille kaikkialle käytän vain kevyitä kiesejä enkä siten voi kiinnittää huomiota mukavuuteen: mutta tämä korvautuu sillä, että saan varmemman ja monipuolisemman tilaisuuden oppi tuntemaan omaa maatani.”

Tuneldin maantieteen kuudennen painoksen ilmestyminen pitkän odotusajan jälkeen 1792 tuotti Porthanille katkeran pettymyksen. Läheskään kaikkia hänen esittämiään parannusesityksiä ei ollut otettu huomioon, ja teos oli auttamattomasti vanhentunut. Suomi-osuuden laajentuminen ja erityisesti maan vesistöjen ja korkeussuhteiden entistä tarkempi kuvaus eivät riittäneet Porthanille, joka harmistuneena toivoi voivansa pian laatia uuden esityksen.

Tähän Porthanille tarjoutui tilaisuus, sillä seitsemännennen painoksen toimittaja Jakob Björkegren pyysi häntä uudistamaan perusteellisesti teoksen Suomi-osan. Nyt Porthanin elämässä alkoi jakso, jolloin hän käytti lähes kaiken vapaa-aikansa maantieteellisten tietojen keräämiseen ja muokkaamiseen. Hän täydensi *Åbo Tidningariin* lähetettyjen korjausesitysten, uusien aluekuvausten ja laajan kirjeenvaihtonsa avulla saamaansa tietämystään eri puolille maata suuntautuneiden matkojen avulla. Lisäksi hän pyysi tietoja maaherroilta, lääninhallituksilta ja virkamiehiltä, papeilta ja yleensä kaikilta kyvykkäiksi havaitsemiltaan ihmisiltä.

Pisimmän matkansa Porthan teki lempioppilaansa Frans Mikael Franzénin kanssa kesällä ja alkusyksyllä 1794. Pääosin kärryillä, mutta osin jalkapatikassa ja veneellä tehty matka vei Turusta Hämeenkyrön, Vaasan, Kokkolan, Oulun ja Kemin kautta Tornioon, josta hän kirjoitti ystävälleen matkustaneensa ”maantieteilijänä” ja voidakseen korjata Tuneldin maantieteessä olevia virheitä. Tornioista palattiin Ouluun, josta suunnattiin Kajaanin ja Paltamon kautta Kuopioon, Viitasaarelle, Hämeenlinnaan ja takaisin Turkuun. Matka oli rasittava, ja Oulujärvellä he olivat vähällä hukkoa ankaran myrskyn yllätettyä matkustajat.

Porthanin ponnistelujen tulokset näkyivät 1795 ilmestyneessä Tuneldin maantieteen seitsemännessä painoksessa, jonka viidentenä pääjaksona oli Suomi-osa *Om Storfurstendömet Finland*. Huolellisesti tehty ja perusteelliseen lähdeaineistoon tukeutuva teos on ensimmäinen varsin luotettava Suomen luonnon- ja kulttuuri-maantieteen yleisesitys ja vastaa hyvinkin aikakauden eurooppalaista tasoa. Porthanin panosta osoittaa, että teoksen Tukholmassa 1826 julkaistu painos sai tittelikseen *Suuriruhtinaskunta Suomen maantiede, laadittu edesmenneen kanslianeuvos ja ritari H.G. Porthanin kokoelmien perusteella 1795*.

Porthan ei ollut täysin tyytyväinen Tuneldin painoksen seitsemännennen painoksen Suomi-osaan, sillä painatusaikataulun vuoksi kaikki hänen lähettämänsä lisäykset ja korjaukset eivät ehtineet kirjaan. Hän suunnittelikin joko korjaavansa esitystä teoksen seuraavaan painokseen tai julkaisevansa omissa nimissään uuden Suomen maantieteen. Suunnitelmat niin oman maantieteellisen teoksen laatimisesta kuin Tuneldin maan-

tieteen uudistamisesta kariutuivat kuitenkin, ja maantiede jäi Porthanin toiminnassa vähemmälle huomiolle.

Porthan Suomen maantieteen tuntemuksen lisääjänä

Porthanin maantieteellisen tiedon karttumista voi tarkastella selvittämällä, miten Suomea koskeva tieto lisääntyi Tuneldin maantieteen eri painoksissa. Muutos näkyy jo kuvausten laajuudessa. Kun 1762 ilmestyneen neljännen painoksen Suomea käsittelevä osa on laajuudeltaan vähän yli 70 sivua, 1795 ilmestyneen seitsemännen painoksen Suomi-osa on 292 sivun laajuinen. Kuvaus ei sisältänyt Tornion eikä Kemin Lappia, jotka käsitellään teoksessa ennen Suomea Ruotsin Lapin osina.

Porthanin ansiosta Suomen nimeä, historiaa ja luonnonoloja käsittelevä yleinen osa on seitsemännessä painoksessa huomattavasti aiempaa laajempi ja seikkaperäisempi. Siinä esitellään mm. Suomen luontoa, väestöä, maataloutta, elinkeinoelämää ja sen suotuisaa kehitystä estäviä tekijöitä. Alueellisessa käsittelyssä kuvausta on syvennetty jakamalla suuralueet pienempiin osiin. Porthan kuvasi aiempaa tarkemmin Sisä-Suomea, Hämettä, Savoia ja Karjalaa, ja erityisesti Savo sai nyt ensimmäisen kerran maantieteellisessä kirjallisuudessa huomiota niin paljon kuin sen laajuus edellytti.

Porthanin panos Suomen maantieteen edistämässä näkyi selvästi nimistön tuntemuksen lisääntymisenä. Kun Tuneldin maantieteen neljännen painoksen nimistö oli suhteellisen vähäistä, seitsemännessä painoksessa nimistön määrä on kasvanut huomattavasti. Vesistöjen nimet muodostavat Tuneldin maantieteen kirjoissa keskeisen osan nimistöä. Neljännessä painoksessa joet ja järvet luetellaan noudattamatta mitään tiettyä järjestystä, mutta seitsemännessä painoksessa vesistöjä esitellään suurempina kokonaisuuksina ja niitä tarkastellaan tavallisesti alueellisessa järjestyksessä. Suuret järvet Saimaa, Päijänne, Näsijärvi ja Oulujärvi, mainitaan jo 1762, mutta 1795 näitä järviä ja niiden lasku-uomia esitellään entistä tarkemmin. Porthanin ansiosta on Tuneldin maantieteeseen saatu tietoja myös suurten vesistöjen latvareiteistä. Jo Porthan loi vankan pohjan käsitykselle Suomesta tuhansien järvien maana toteamalla, että järvien lukumäärän suhteen sitä voitiin verrata vain Pohjois-Kanadaan.

Vesistöjen ohella Porthan nostaa esiin myös uusia paikkakuntia. Uudet nimet sijoittuvat lähinnä Sisä-Suomen alueelle, mutta nimistön määrä on kasvanut myös rannikko-alueilla. Kaakkois-Suomen nimistö on kuitenkin jäänyt hyvin vähäiseksi, koska alue kuului tällöin Venäjään. Viitasaari oli mainittu pitäjänä jo 1762 painoksessa, mutta alueen pääjärvi Keitele esitellään vasta vuoden 1795 painoksessa.

Kaupunkien ja pitäjien nimet sekä kappeleiden sijaintipaikat ovat tärkeä osa uutta nimistöä, mutta joukossa on myös esimerkiksi kylien ja vuorien nimiä. Kaupungeista ja muista jollakin tavalla huomattavista tai tärkeistä paikoista annetaan yleensä nimen ohella tietoja mm. sijainnista, talouselämästä ja historiasta, mutta pitäjät sivuutetaan yleensä vähillä tiedoilla. Esimerkiksi Viitasaaresta Porthan mainitsee sen jo pitäjänkertomuksessaan esittämän luonnehdinnan, että pitäjä on niin järvien ja vedenjakajien rikkoma, että se muistuttaa saaristoa.

Asukkaat ja kieli

Porthanin kiinnostuksen kohteena ovat luonnollisesti myös maan asukkaat. Tilastollisten tietojen ohella kerrotaan asumuksista, kansantavoista ja pukeutumisesta. Kansan luonnehdinnassa Porthan jatkoi Tacitukseen asti ulottuvaa perinnettä korostamalla suomalaisten urhoollisuutta. Toisaalta hän tyrmää kuvan Suomen kunniakkaasta kuningaskuntamenneisyydestä. Päinvastoin muinaissuomalaisilla ei ollut yhteiskuntarakennetta, ei sotataitoa eikä edes kunnan uskontoa. Parhaiten Suomessa olivat Porthanin mukaan kehittyneet ne suomalaiset, jotka eri heimoina kuuluivat Ruotsin kruunun alaisuuteen.

Suomalaisten sivistystason ja kulttuurin analysoiminen johti Porthanin tärkeään havaintoon: Suomessa asuu kaksi kansaa, jotka ovat keskenään hyvin erilaisia. Uudenmaan, Varsinais-Suomen, Satakunnan, Hämeen ja Pohjanmaan suurimman osan asukkaat muodostivat ruotsalaisen sivistyneen Suomen, joka oli osa Eurooppaa. Sen sijaan Karjalan, Savon, Rautalammin pitäjän ja Pohjanmaasta Kajaanin linnan asukkaat elivät vielä villissä ja sivistymättömässä tilassa ja olivat sen vuoksi rannikkoväestöä enemmän taipuvaisia epäluuloisuuteen ja olivat hitaampia sekä ulosanniltaan että olemukseltaan. Matti Klingen mukaan Porthan arvosti ennen kaikkea Rannikko-Suomea ja Suomen sivistäminen merkitsi hänelle ruotsalaistamista. Sisämaa oli kiinnostava vain sen tarjoaman kansatieteellisen materiaalin vuoksi.

Porthanin näkemys Suomen jakautumisesta kahteen alueeseen oli osoitus hänen kyvystään havaita olennaisia asioita, sillä Virolahdelta Pohjanlahden pohjukkaan suuntautuva linja oli pitkään eräänlainen Kulttuuri-Suomea ja Luonnon-Suomea erottava raja. Vielä Paavali Juustenin piispankronikan ensimmäisissä osissa Porthanin kuvausta sisäsuomalaisista värittää valistuksen ajalle ominainen pyrkimys varhaiskulttuurien ihannointiin, mutta 1790-luvun vaihteessa hänen käsityksensä selvästi muuttui. Enää sisämaan suomalaiset eivät olleet hänen silmissään niinkään takapajuisia ja sivistymättömiä metsäläisiä kuin vaikeissa oloissa eläviä ihmisiä, jotka pyrkivät tulemaan toimeen niin kuin parhaiten kykenivät.

Muutoksen perustana oli patrioottisen näkemyksen voimistuminen, joka sai hänet keräämään tietoa Suomesta ja suomalaisista. Teoria tuki käytäntöä siten, että samalla kun Porthan alkoi tarkastella sisämaan oloja yhteiseen hyvään tähtäävän maanmiehen silmin, hän oppi ymmärtämään ankarissa oloissa elävän kansan arkea. Kysymys ei ollut sisämaan suomalaisten ihannoimisesta, vaan pyrkimyksestä nähdä heidät ihmisinä, oman maan kansalaisina, joita tuli auttaa kehittämään.

Elinkeinot

Kuten Tuneldin maantieteen aiemmissa painoksissa seitsemännessä painoksessa todetaan, että Suomi on luontonsa puolesta hedelmällinen, sijainniltaan hyvä ja ihana maa. Useimmissa paikoissa maaperä on peltoviljelyyn sopivaa ja viljavaa, niityt ja ruohikot ovat reheviä, joet ja järvet kalaisia. Teoksessa mainitaan myös se yleinen tosiasia, että koko maapallolla vain harvoilla alueilla harjoitetaan maanviljelyä yhtä pohjoisilla leveysasteilla kuin Suomessa.

Maanviljelyn vaihtoehtona pohjoisilla alueilla oli Porthanin mukaan karjanhoito, ja niillä alueilla, joilla maataloutta ei ollut mahdollista ollenkaan harjoittaa, voitiin yleensä

hyödyntää runsaita metsä- ja malmivarantoja. Suomi saattoikin käydä kauppaa myös rakennusaineilla, tervalla ja puutavaralla. Lisäksi maahan oli mahdollista perustaa salpietarilatoja, pajoja ja potaskatehtaita.

Porthan oli hyvin huolissaan metsien riittävydestä. Kohtuuton kaskeaminen tuhoaa metsiä, tervanpoltoon hakataan suuria puumääriä, ja puuta ja puutavaroita viedään liikaa Tukholmaan. Lautojen valmistusta kirveellä Porthan piti tuhlausena, sillä tukista saadaan tällöin korkeintaan kaksi lautaa. Päreiden käytöstä valaistukseen tulisi luopua kokonaan, sillä päreiden valmistus kulutti paksuja ja suoria puita.

Porthan pohtii teoksessaan laajasti Suomen talouden tilaa ja antaa konkreettisia neuvoja siitä, miten maata olisi mahdollista kehittää. Hänen mukaansa vanhojen tapojen ja ennakkoluulojen lisäksi Suomen suotuisaa kehitystä olivat hidastaneet sodat ja Venäjän hyökkäykset, rutto ja muut kulkutaudit, kadot ja nälänhädät, yöpakkaset, suorittamatta jääneet isojaot ja verollepanot sekä ennen kaikkea huonot liikenneyhteydet. Pohjanmaan sisäosien asukkailla oli paikoitellen vain 12 peninkulman matka lähimpään merikaupunkiin, mutta Hämeestä matkaa kertyi vähintään 20 peninkulmaa ja savolaiset ja karjalaiset joutuivat kulkemaan peräti 40–70 peninkulman matkan rannikko-kaupunkeihin.

Vanhojen maanteiden kunnostamisen ja uusien rakentamisen ohella Porthan näki tärkeäksi vesijaksojen perkaamisen ja niiden liikenteellisen käytön. Vesireittien avaaminen mahdollistaisi entistä suuremman kanssakäymisen kauppapaikkojen ja takamaiden asukkaiden kesken. Kotimaan yhteyksien parantamisen ohella oli kiinnitettävä huomiota myös ulkomaankaupan tarpeisiin. Koska merenrannikon kohoaminen aiheutti ongelmia mm. Kokkolan ja Oulun satamien rahtiliikenteelle, Porthan ehdotti näiden satamien ruoppaamista liikenteen helpottamiseksi.

Vaikka Porthan arvosti Rannikko-Suomea Sisä-Suomea enemmän, hänen taloudellisessa ohjelmassa oli paljon sellaista, joka olisi koitunut nimenomaan Suomen sisäosien taloudellisen kehityksen hyväksi.

Porthanin merkitys maantieteilijänä

Porthanin kuolema 1804 ja Suomen kartoituksen siirtyminen Venäjän armeijan topografikunnan hoitoon katkaisivat geografian ja korografian lähentymisen. 1800-luvun alun suomalaisen kulttuurin johtohahmo, Jakob Tengström pyrki jatkamaan oppisänsä Porthanin työtä suunnittelemalla kokoomateosta Suomen maantieteestä, mutta hänen kokoamansa usean kymmenen sivun laajuinen esitys Suomen maantieteestä jäi käsikirjoitusvaiheelle.

Työtä jatkoi Zacharias Topelius, joka piti lähes täsmälleen 50 vuotta Porthanin kuoleman jälkeen Keisarillisessa Aleksanterin yliopistossa virkaanastujaisluentonsa ”Suomen maantieteellisestä sijainnista”. Topelius koki itsensä Porthanin käynnistämän isänmaallisen työn jatkajaksi, ja hän toimikin maantieteen hyväksi yhtä monipuolisesti kuin esikuvansa. Hänen 1845–52 julkaisemansa *Finland framstäldt i teckningar* oli Porthanin Tuneldin maantieteen Suomi-osan seuraaja tärkeimpänä Suomen maantieteen yleisesityksenä, hän edisti kartografiaa ja koulumaantiedettä ja vaikutti ratkaisevasti maantieteellisen tutkimuksen kehitykseen ja maantieteen nousuun yliopistoaineeksi.

Vaikka maantiede vakiintui Suomessa nimenomaan luonnontieteellisenä yliopistoaineena, sen nousua pohjusti ratkaisevasti Porthanin ja Topeliuksen edustama kansallinen, historiaan läheisesti tukeutuva maantiede-näkemyks. Isänmaan tutkimus oli nimittäin Suomessa se vipu, joka heitti tieteellisen maantieteen yliopistoon.

Myös koulumaantieteen alalla Porthanin ja Topeliuksen vaikutus osoittautui pysyväksi. Kasvatusopillisissa luennoissaan Porthan korosti, että ”tärkeänä tieteenä ja välttämättömänä perustana monien asioiden ymmärtämiselle tulee maantiedettä opettaa lapsille varhain”. Hän liitti maantieteen aiempaa voimakkaammin historiaan ja vaikutti siihen, että maantiede vakiinnutti koulujärjestyksissä asemansa tärkeiden oppiaineiden joukossa. Topeliuksen *Maamme kirja* yhdisti taitavasti maantiedon ja historian ja vaikutti siihen, että nämä molemmat aineet koettiin isänmaallisesti tärkeiksi oppiaineiksi.

Porthanin mukaan maantieteessä opetuksen oli lähdettävä kotiseudusta ja edettävä ensin kauemmaksi kotimaahan, sitten naapurimaihin ja lopulta koko maailmaan. Tätä samaa laajenevien kehien periaatetta Porthan noudatti myös opettajan työssään. Päinvastoin kuin edeltäjänsä Turun akatemiassa hän katsoi, että kunkin yliopisto-opettajan oli harjoitettava sekä tutkimusta että opetusta. Hyvän tutkijan tuli opettaa huolella opiskelijoitaan, jotka sitten levittivät tietoa eteenpäin omissa asemapaikoissaan.

Yhteenveto

Porthan oli maantieteilijänä tyypillinen aikansa edustaja. Hän piti maantiedettä historian sivutieteenä ja korosti sen merkitystä yleissivistävänä aineena. Ajan etevimpien maantieteilijöiden tavoin hän katsoi, että maantieteen tehtävänä oli ennen kaikkea mahdollisimman tarkkojen ja luotettavien tietojen antaminen. Hän oli kuvaileva kertoja, jolle oli tärkeintä havaintojen tarkkuus. Ilmiöiden muodostamiin kokonaisuuksiin, ilmiöihin kokonaisuuksien osina ja ilmiöiden välisiin vuorovaikutussuhteisiin hän ei kiinnittänyt juurikaan huomiota.

Porthan oli niin historian kuin maantieteen tutkijana ennen kaikkea lähdekriitikko ja -julkaisija, mutta olisi väheksyvää luonnehtia häntä vain keräilijäksi. Hän aloitti uuden aikakauden Suomen kuvauksen kehityksessä. Hänen ansiostaan ympäristön hyötykäyttöön tähänneet pitäjänkuvaukset saivat rinnalleen alueellisen tiedonintressin, joka tähtäsi Suomen kartoittamiseen kansalliseen tietoisuuteen. Suomalaisten oli opittava tuntemaan paitsi oman maansa luonnonvarat myös sen eri osat omaleimaisine maisemineen.

Samalla kun Porthan nosti tutkimuksen kokonaan uudelle tasolle, hän antoi oppilailleen ja seuraajilleen tukevan perustan viedä työtä eteenpäin. Hänen metodinsa ”epäile, tarkista ja näytä faktat” kelpaa edelleen esikuvaksi nykyajan tutkijoille ja miksei myös medialle.

Vaikka Porthanin maantieteelliset esitykset eivät vastaa nykypäivän vaatimuksia, ne olivat omana aikanaan tarpeellisia ja lisäsivät sekä suomalaisten että ulkomaalaisten tietämystä Suomesta. Lisäksi vanhasta kuvailevasta maantiedosta ei luovuttu kokonaan,

sillä eri maita, niiden asukkaita ja tuotteita koskevat tiedot koettiin niin tärkeiksi yleissivistyksen kannalta, että tämä tietoaimes jäi pysyvästi maantiedon opetukseen.

Porthanin mukaan yhteiskunnallisen uudistustyön edellytys on oman tuntemus. Siinä on edelleen ajateltavaa kansainvälistyville suomalaisillekin. Porthan on myös hyvä esimerkki siitä, että kansallinen ja kansainvälinen toiminta eivät ole ristiriidassa keskenään. Hän oli yhdessä persoonassa käytännöllinen viitasaarelainen, suuri suomalainen, uskollinen ruotsalainen ja vakaumuksellinen eurooppalainen. On hyvä muistaa, ettei minkään muun maan tutkijoilla ole yhtä hyvät mahdollisuudet tutkia Suomea ja suomalaisia kuin suomalaisilla itsellään. Suomalaiset tutkijat voivat osallistua maailman yhteisen tietopankin kartuttamiseen myös keskittymällä oman maan tutkimiseen ja välittämällä tutkimustyönsä tulokset kansainvälisen tutkijayhteisön tietoisuuteen.

Allan Tiitta

Kulttuurimaantieteen dosentti. Helsingin yliopisto
allan.tiitta (apud) stakes.fi

Bjurman, Georg, *Wäge Charta Öfwer Finland och Norrland*, Stockholm 1743: Lorentz Ludewig Grefing.

Lähde: Kansalliskirjasto <http://s1.doria.fi/helmi/mp/var/fem19990023/>

